

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ ДОБИ ПЕРШИХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1917-1920 РОКІВ

Бондар Сергій Володимирович

аспірант кафедри всесвітньої історії та археології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: s19021987@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2844-3914>

В пропонованій статті результати історичного дослідження теорії та практики діяльності релігійних меншин доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років. В умовах краху Російської імперії, де панівне становище займала Православна церква, а релігійні меншини перебували в пригніченому або напівлегальному становищі, революційні події та доба перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років стали періодом бурхливого становлення та осмислення свого місця в нових історичних умовах для численних релігійних організацій, що існували на українських землях у зазначену добу. Особливістю динаміки розвитку релігійних меншин на українських теренах у добу перших національно-визвольних змагань 1917-1920 років була її неймовірна строкатість. Така природа релігійних процесів у середовищі релігійних меншин насамперед полягала в суттєвій різниці їхніх особливостей. Якщо для Римо-католицької церкви була характерна чітка організаційна структура та завдяки екстериторіальності Святого Престолу — сильні політичні позиції, то для протестантів, здебільшого, у цей період найбільш актуальними питаннями були встановлення церковної організації та вирішення етноконфесійних взаємовідносин у межах окремих деномінацій. Зовсім кволо та інертно у добу перших національно-визвольних змагань 1917-1920 років діяли релігійні організації, що не належали до християнських конфесій. Через відсутність чіткої організаційної структури, подібної до християнських церков, у буремні роки українського національного становлення вони здебільшого зосереджувалися на ситуативних контактах із державою в інтересах своїх релігійних громад. Якщо за часів Української Центральної Ради та Української Народної Республіки держава ставилася до діяльності будь-яких релігійних організацій доволі байдуже, то за часів Української Держави Павла Скоропадського та Директорії УНР політика змінилася. Хоча основний акцент і надалі робився на православну церкву як головну релігійну організацію, держава все ж розпочала продуктивний діалог із релігійними меншинами та приділяла їм більше уваги. Подекуди саме українські державні інституції виступали каталізаторами церковного будівництва в середовищі протестантських церков.

Ключові слова: *Перші національно-визвольні змагання українського народу 1917–1920 років, Римо-католицька церква, Святий Престол, протестанти, меноніти, лютерани, євангельські християни-баптисти, іудаїзм.*

Постановка проблеми. З падінням Російської Православної Церкви, яка займала панівне становище на теренах українських земель, розгорнувся не лише рух за створення Української Православної Церкви, а й розпочався процес становлення релігійних меншин України в умовах релігійних свобод доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920-х років. Така різка зміна умов

зумовила осмислення релігійними меншинами свого місця в українських державних утвореннях і визначення їхнього ставлення до українського національного будівництва в цей період.

Мета дослідження – дослідити динаміку становлення релігійних меншин України в добу перших національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 років, особливості конфесій у діалозі з українськими державними утвореннями, а також їхню реакцію на розгортання державотворчих процесів українського народу.

Огляд історіографії та джерел. Широки панорамні відомості про церковні процеси доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років та місце релігійних меншин у них надає спільна тритомна праця Андрусишина Б. І. та Ульяновського В. І., а саме томи «Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського)» та «Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР)». Фундаментальне розуміння внутрішнього церковного життя та становлення протестантського руху в Україні дають 10 томи «Історії релігії в Україні», зокрема її 5-й та 6-й томи («Історія релігії в Україні: у 10 т. 5. Протестантизм в Україні» та «Історія релігії в Україні: у 10 т. 6. Пізній протестантизм в Україні»). Крім того, в умовах обмежених публікацій на цю тему, суттєве місце в її дослідженні займають фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

Виклад основного матеріалу. Окрім великих за чисельністю релігійних конфесій, що мали чисельну паству в Україні, Міністерство ісповідань налагоджувало співпрацю й з невеликими релігійними спільнотами, які прагнули до власної структуризації в умовах релігійної свободи, яка з'явилася в добу перших національно-визвольних змагань українського народу 1917 – 1920.

Третьою за чисельністю віруючих конфесією України був протестантизм. Цілком інакше від православних і греко-католиків та зовсім далеке від боротьби за політичні впливи було становище протестантських церков. На першому етапі (1917-1918) національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років їх завданням було насамперед організація власного церковного життя. Сама організаційна структура протестантської церкви виключала струнку вертикаль, а отже послаблювала можливість їх політичної суб'єктності в національній боротьбі українського народу в 1917-1918 роках.

Особливістю реакції протестантських церков на події в Україні, що відбувалися в 1917 році, на відміну від греко-католиків та православних було те, що вони значною мірою належали саме до релігійних спільнот національних меншин. Хоча в кінці 19 – початку 20 століття протестантизм набуває поширення й серед українців, проте в своїй масі протестанти головним чином це мешканці великих русифікованих міст чи представники національних меншин, які проживали на Півдні України (на колишніх землях Війська Запорізького та Кримського ханства).

Найчисельнішою протестантською спільнотою України в умовах перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 роки були лютерани. Ще до революції лютерани хоч і не мали жодних привілеїв, все ж могли діяти та діяли легально в межах усєї Російської імперії.

З утворенням Української Народної Республіки та розмежування українських громад від російських центрів релігійного життя та уряду. Для розв'язання цієї проблеми було у серпні 1917 року створено спеціальний комітет по підготовці

законопроекту, яким регулювалося б управління Євангельсько-Лютеранської Церкви в Україні. З 2 по 4 листопада 1917 року у Таврійській губернії відбувся Собор Євангельсько-Лютеранської церкви.

На цьому Соборі відбулося обговорення організації церковного управління, але через відсутність значної не делегатів, які не мали можливості з'явитися на Собор, від остаточних постанов відмовилися. Порядок денний Собору був зосереджений головним чином на вирішенні дрібних справ: допомога Волинським громадам, порядок висвячення та відставки пасторів, утворення нових парафій, а також переходу на григоріанській літургійний календар. Згодом, коли на Собор прибуло від 40 парафій та 50 мирян, то Київській делегації вдалося безпосередньо приступити до утворення комісії для вироблення законопроекту про церковне управління Євангельсько-Лютеранської церкви в Україні. Крім того, було прийнято рішення про утворення тимчасового органу церковного управління. За основу цього управління було взято Державний звод законів від 1912 року з тією поправкою, що замість російських установ формувалися відповідні українські.

Насамперед створювалася у Києві Тимчасова Євангельсько-Лютеранська церковна колегія, до складу якої мали входити шестеро членів. До цієї колегії входили Карл Ліндеман у якості голови, пастор Юнгер - заступник голови, Фон Льоша та пастор Гессе. Крім того на Соборі було розглянуто проект організації Синоду Євангельсько-Лютеранської церкви та її громад. Основним принципом організації громади Євангельсько-Лютеранської церкви було самоврядування. Виконавчим органом Синоду Євангельсько-Лютеранської церкви оголошувалася Синодальна Рада.

Лютерани України насамперед належали до німецької меншини. Втім, було й чимало змішаних в етнічному плані громад. За даними Євангельсько-Лютеранської Церкви в 1918 році на етнічних землях України (Євангельсько-Лютеранська церкви об'єднувала німецькі та німецько-слов'янські громади Волинської, Подільської, Київської, Чернігівської, Полтавської, Катеринославської, Харківської губерній та Криму) вона нараховувала від 600 до 700 тис. членів [Любащенко, 2003, с. 163].

Німецьке походження більшості лютеран зумовлювало їх ставлення до тих подій, що розгорталися в Україні 1917-1918 рр. Якщо в перші місяці після революції німці-лютерани, як і більшість релігійних спільнот (у випадку з німцями-лютеранами, це було особливо, оскільки половина населення Німецької імперії були лютеранами, а отже попри те, що лютерани не мали чіткої організаційної структури, подібну до католицької чи православної церкви, в умовах Першої світової війни вважалися неблагонадійними) радо зустріли революцію та можливості, які вона давала, як то демократичні свободи, зокрема свободу совісті. Ставлення ж до національно-визвольних змагань українського народу було байдужим. З часом, як і решту населення України, німецькі лютеранські громади в місцях компактного проживання німецького населення почало цікавити земельне питання, при чому єдиного погляду на його розв'язання не було і воно розколювало лютеранські громади подібно до того, як розколювало усе населення України. Підписання Брестського миру між Українською Народною Республікою та Центральними державами ставлення німців-лютеран до Центральної Ради поліпшилося, проте атмосферу настороженості зберігала невирішеність земельного питання та неоднозначне його сприйняття німцями-лютеранами [Енциклопедія історії України, с. 393-397].

Втім, у лютеран були й успіхи в поширенні свого віровчення, так для прикладу 26 квітня 1918 року до Департаменту ісповідань Міністерства внутрішніх справ Української Народної Республіки надійшло прохання про зміну віросповідання з іудейського на лютеранське від Олександра Заславського. Що йому й було дозволено в той же день [ЦДАВО України, ф. 799, оп 1, спр 29, арк 1-2].

Крім того, лютерани намагалися упорядкувати відносини з державою щодо фінансових та господарських питань. У відповідності до «Положення про Євангельсько-лютеранські колегії в Україні»:

1. Окружні управління духовними справами євангельських-лютеран України підпорядковуються Українській Євангельсько-лютеранській колегії, що є відомством міністерства ісповідань та знаходиться в Києві.

2. Євангельсько-лютеранські колегія складається зі світського голови та лютерантна – заступника голови, та по два світських та двох чиновників євангельсько-лютеранського ісповідання.

3. При виникненні вакансії в Українській Євангельсько-лютеранській колегії Українська Євангельсько-лютеранська колегія представляє міністру ісповідань двох кандидатів на місце. Голову та заступника Української Євангельсько-лютеранської колегії призначає міністр ісповідань згідно зазначеного порядку.

4. При Українській Євангельсько-лютеранській колегії має діяти Канцелярія у складі секретаря, нотаріуса, що призначається Міністром ісповідань за пропозицією Української Євангельсько-лютеранської колегії. Крім того, до Канцелярії як-то переписишки, курери та ін.

5. Голова Євангельсько-лютеранської колегії, її члени та чиновники канцелярії могли суміщати свою посаду з іншою, якщо це не шкодитиме виконанню службових обов'язків.

6. Класи посад як і оплата праці має визначатися штатами.

7. До повноважень колегії належить:

а) розгляд та вирішення всіх справ, що стосуються місцевих Євангельсько-лютеранських консисторій;

б) видача дозволів на вступ в шлюб;

в) спостереження за порядком управління майном євангельсько-лютеранських церков, а також продажем їх та прийняттям в дар і розподілом дивідендів від їх використання;

г) видача дозволів на придбання чи прийняття в якості пожертви, якщо їх сума перевищує 5000 рублів;

д) розгляд богословських питань.

8. При розгляді та вирішенні справ Колегії керуються правилами викладеними в II книзі «Уставовов Иностранних Исповиданий в XI ч. I Св. Зак. изд. 1896 г.» з послідовними перевиданнями.

9. Рішення колегії в питаннях укладення та розірвання шлюбу може бути оскаржене в Міністерстві ісповідань.

10. Плата за адміністративні послуги колегії має здійснюватися за розписом, а гербовий збір відбувався на загальних засадах.

11. У розпорядженні колегії була печатка з написом «Украинская Евангел.-лютеран. Колегія» [ЦДАВО України, ф. 1072, оп 1, спр. 14, арк. 5-6].

Натомість скасовувалися старі органи управління. У відповідності до цього Генеральна консисторія Евангельсько-Лютеранської церкви на території України скасовуються, а її повноваження переходять до Української Евангельсько-лютеранської колегії [ЦДАВО України, ф. 1072, оп 1, спр 14, арк 7].

3 січня 1919 року латишська лютеранська громада звернулася до начальника Головного управління культів при міністерства народної освіти з проханням про необхідність не злиття німців та латишів-лютеран у єдину структуру. Для латишів-лютеран, на їх думку, має функціонувати окрема латиська церква та окреме відомство, а державне фінансування такої церкви та відомства має відбуватися окремо від німецької. На що 16 січня 1919 року латишам-лютеранам було надіслано запрошення від Департаменту інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Народної Республіки для обговорення цього питання [ЦДАВО України, ф. 1072, оп 1, спр. 85, арк 1-2 зв.].

Адвентисти з великим ентузіазмом сприйняли події революції. Вона давала їм свободу совісті та рівність з рештою конфесій. В значній мірі ці очікування виправдалися, бо з сибірського заслання повернулися лідери адвентистів, а їх релігійна практика отримала повну свободу. Це набуло релігійного забарвлення та сприймалося як дар Божий. Літом 1917 року вперше з 1910 року відбувалися збори в усіх куточках колишньої Російської імперії. В червні 1917 року був скликаний третій Всеросійський з'їзд Адвентистів Сьомого Дня в Саратові. На з'їзді було прийнято рішення про відкриття біблійних курсів та друк релігійної літератури [Історія релігії в Україні: у 10-ти т. Пізній протестантизм в Україні. Т. 6, с. 294-295].

Революція сприяла росту активності баптистських церков. Почалося стрімке відновлення баптистських громад. З новою силою почалася проповідь Євангелія, що стало можливим тільки з проголошенням принципу свободи совісті. Відкрито діяли багатолюдні зібрання віруючих. Розпочали роботу наметові місії. Зокрема київську наметову місію очолював Кириченко. Утворюються чисельні баптистські гуртки серед студентів і солдат. [Історія релігії в Україні: у 10-ти т. Протестантизм в Україні Т. 5.,с. 365] Після проголошення третього універсалу та демократичних свобод, серед яких була свобода совісті, почався період активного зростання пастви у церкві євангелістських християн баптистів [Домашовець, 2002, с. 40]

З 1 по 8 жовтня 1918 року в Києві відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд баптистів. Метою проведення цього з'їзду було влаштування релігійного життя в межах Української Держави. Участь у цьому з'їзді взяли 123 представники Волинської, Катеринославської, Київської, Курської, Могильовської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Чернігівської губернії, а також Облaсті Війська Донського. Головою з'їзду став пресвітер Федір Прохорович Беліхін, а його заступником Дементій Олексійович Правочеров. Секретарями з'їзду були Григорій Гавриленко і Петро Мателиця. Міністерство ісповідань представляв Петро Гнатович Мохор.

Окрім проекту статуту євангельських християн-баптистів та діалогу з державою щодо законодавчого регулювання функціонування своєї громади, баптисти на з'їзді розглядали питання створення видавництва духовної літератури, організації молодіжних та дитячих недільних шкіл, хорів та інших об'єднань, а також порядок призначення та усунення пасторів з їх посад і фінансове утримання їх.

Серед рішень першого Всеукраїнського з'їзду християн-баптистів були наступні: збереження єдиної каси; створення біблійних курсів для пресвітерів

евангельських християн-баптистів; єдиний інститут рукоположення пресвітерів та в межах Союзу; заснування друкованого періодичного видання "Український баптист" накладом 5000 екземплярів. Джерелом фінансування цього видання мали бути громади євангельських християн-баптистів; уніфікація церковних співів у всіх громадах України та впровадження з цією метою посади союзного регента; сприяння гуртковій діяльності за зразком Київського гуртка; затвердження графіка роботи недільних дитячих шкіл, призначення союзного інспектора дитячих недільних шкіл. Ним став Гавриленко, а його помічником — Павленко; розпочати розроблення проекту статуту громади євангельських християн-баптистів; сформулювати пропозиції для Міністерства ісповідань української держави стосовно законодавства, яке буде стосуватися євангельських християн-баптистів в Україні; призначити союз Федора Поллака; упорядкувати роботу благовісників; провести з'їзд членів правління благовісників; українські громади зобов'язуються подати статистичні відомості, а перед редагуванням "Українського баптиста" створити метричні книги, посвідчення, бланки; до правління Союзу євангельських християн-баптистів в Україні мають увійти члени загальноросійського Союзу баптистів, які мешкають на теренах України; утворити богодільню; організувати недільні школи; надрукувати протоколи з'їзду накладом 3000 примірників; з 5 по 10 листопада 1918 року провести з'їзд регентів, що керують хорами баптистських громад. Делегати мають бути від кожного хору.

Втім, плановість питання розглянутих на всеукраїнському з'їзді євангельське християн-баптистів Павло Мохор відзначив інтелектуальний рівень делегатів та небажання частини делегатів з'явитися на Всеукраїнському з'їзді баптистів. Вони тяжіли до Росії та єдності з нею. Навіть ті делегати, які з'явилися на з'їзд, займалася головним чином впорядкуванням поточних організаційних справ. Загалом же, на думку представника Міністерства ісповідань, на Першому з'їзді євангельське християн-баптистів Павла Гнатовича Мохора, ставлення до Української Держави з боку євангельських християн-баптистів було скептичне, хоча до самого Гетьмана радше позитивне [Ульяновський, 1997, с. 225-228].

На початок 1917 року припадає розквіт менонітів. Завдяки революції, меноніти не лише уникли переслідувань, а й навіть спромоглися до консолідації [Народи Північного Приазов'я: етнічний склад та особливості побутової культури, с. 17]. Попри революційні події меноніти залишилися консерваторами та насторожено ставилися до суспільних перетворень [Венгер, 2009, с. 447].

Впродовж весни та літа 1917 року відбувалися місцеві та регіональні з'їзди менонітів. У серпні 1917 року в менонітській колонії Орлове, що знаходиться на річці Курушан, відбувся з'їзд менонітів з усієї колишньої Російської імперії. З'їзд займався насамперед вирішенням питань пов'язаних з організацією менонітських общин та аграрної сфери [Живи и помни... История меннонитских колоний Екатеринославщины, 2006, с. 40]. Крім того, євангелісти-меноніти звернулися до Міністерства ісповідань УНР з проханням санкціонувати проведення свого з'їзду в грудні 1919 року [Андрусин, 1997, с.129-130].

До того ж, в Україні в 1918 році існувала крихітна спільнота адвентистів сьомого дня, що налічувала близько 70 громад та 2000 прихожан. Організаційно адвентисти об'єднувалися в три союзи, а саме Малоросійський, Чорноморський та Азовський. Малоросійський містила, окрім Київської, Волинської, Чернігівської, Курської та Полтавської губерній, ще й Мінську, яка до України не мала відношення.

Чорноморський союз охоплював Кам'янець-Подільську, Бессарабську та Херсонську губернії. Азовський Союз в свою чергу включав в себе Харківську, Катеринославську, Таврійську губернії та Кримський півострів. У зв'язку з утворенням української держави Адвентисти сьомого дня прагнули створити єдиний всеукраїнський союз церков, центральні органи якого будуть розміщені в Києві. Також Адвентисти сьомого дня прагнули до впорядкування свого церковного життя, як наявність метричних книг, реєстрацію їхніх шлюбів та утримання їх дітей від вивчення закону божого в українських школах. У добу перших національно-визвольних змагань українського народу 1917 - 1920 років організаційних вимог та вимог релігійного життя сьомого дня, інших вимог до держави не було. Більш того, адвентисти сьомого дня запевняли в повній лояльності до української влади державності як такої [Ульяновський, 1997, с. 224-225].

За доби Директорії УНР державна політика Української Народної Республіки набуває суб'єктності і її уряд починає формувати національну політику республіки в галузі релігії та її суспільних інтересів. Це було якісно новим та типовим явищем для доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років. Подібно до того як держава ставала уважною до найбільшої з конфесій - православ'я, увага та вага до інших конфесій та релігій також зростала. Саме в цей час, з одного боку, зростає роль і набуває своєї природної динаміки релігійне життя інославнох громад, а з іншого - набуває своєї нової якості роль держави, як комунікатора між вірою і церквою та громадою. Не рідко строкатість та нелінійність структур цих релігійних громад ставила природну, а тому структурну проблему у взаємодії з місцевими релігійними громадами і їх життям.

Саме у добу Директорії УНР з боку Української Народної Республіки почала приділятися суттєва увага взаємодії з релігійними організаціями інославнох, а також іновірного спрямування. Зокрема держава розглядала первинні осередки таких релігійних організацій, подібно до православних, як інструмент поширення інформації про державну політику Української Народної Республіки серед своїх вірян. Зокрема саме таким чином було поширено відомості про земельне та лісове законодавство Української Народної Республіки. При цьому міністерство культів, в особі міністра ісповідань Івана Львовича Липи, заручалося активною участю в організації цієї роботи губернських комісарів. Відповідні листи було надіслано комісарам Волинської, Катеринославської, Київської, Кам'янець-Подільської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Чернігівської та Таврійської губерній. [ЦДАВО України, ф. 1072, оп 1, спр. 88, арк. 1-3 зв.]. Однак, інославний відділ Департаменту інослава та іновірця Міністерства ісповідань Української Народної Республіки повідомило інформаційне бюро, що не всі громади пішли на зустріч цим проханням уряду Української Народної Республіки. З цього приводу від Департаменту інослава та іновірця Міністерства ісповідань Української Народної Республіки до представників інославнох церков було надіслане прохання роз'яснити причину неучасті цих громад в донесенні норм законодавства Української Народної Республіки до своєї пастви [ЦДАВО України, ф. 1072, оп 1, спр 88, арк. 8-9]. Хоча деякі з них пішли на зустріч проханням держави і навіть відзвітували про це [ЦДАВО України, ф. 1072, оп 1, спр 88, арк 12-14].

Окрім державницьких справ, Українська Народна Республіка у взаємодії з інославними та іновірними займалася проблемами та питаннями цих невеликих спільнот і громад та окремих їх представників. До того ж, саме держава регулювала

взаємовідносини між цими релігійними громадами і їх адептами. Так у проханні до Департаменту інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Народної Республіки С.І. Борського від 11 січня 1919 року йшлося, що він мав євангельсько-лютеранського віросповідання, і хотів взяти шлюб за євангелісько-лютеранського обрядом з іудейкою. На це прохання йому було надано 13 січня 1919 року відповідь. Суть відповіді полягала в наступному. За згоди усіх сторін держава не бачить перешкод для укладання цього шлюбу. Того ж дня позицію держави з цього питання було донесено до євангельсько-лютеранської громади [ЩДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 87, арк. 1-3].

Цілком окремо від решти на інославних конфесіях та іновірних релігійних течіях складалася взаємодія між Департаментом інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Народної Республіки та Римо-католицькою церквою. Взаємодія між державою та Римо-католицькою церквою традиційно ґрунтується не лише на нормах законів окремих держав, а й на конкордаті – договорі між тою чи іншою державою та Святим Престолом, як суб'єктом міжнародного права про роль та місце Римо-католицької церкви в державі підписанті [Енциклопедія історії України: Т. 5, с. 28]. Взаємовідносини між Україною та Римо-католицькою церквою радше впорядковувалися ніж вибудовувалися. Насамперед це стосувалося кількох основних напрямків. Це стосувалося встановлення контактів з єпископом Луцько-Житомирським та передачу під його керівництво Чернігівську, Харківську, Катеринославську, Херсонську та Таврійську єпархії Римо-католицької церкви. Крім того участі з боку держави потребував розподіл спільних коштів Римо-католицької церкви в Російській імперії зберігалися в Санкт-Петербурзі.

Також, потреба в заснуванні Римо-католицьких наукових, освітніх установ та збори інформації про їх потреби. Специфіка Римо-католицької церкви диктувала потребу прийняття окремого закону про статус Римо-католицької церкви в Україні. Втім, упорядкування католицького життя в Україні було справою радше не внутрішньо українською, а лежало в площині дипломатичних взаємовідносин між Україною та Святим Престолом шляхом укладання конкордату.

Більше того, релігійні процеси, що розгорталися в Римо-католицькій церкві на теренах України, що на відміну від православ'я чи Греко-католицизму, де в переважній більшості своїй з етнічним походженням Римо-католицька спільнота складалася з людей, що належали до інших спільнот, насамперед поляків, які на період перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років і самі перебували в запеклій боротьбі з колишніми імперіями та сусідніми новоствореними національними державами. Тому діалог між Україною та Римо-католицькою церквою в Україні, окрім впорядкування внутрішнього церковного життя та між державою і церквою, ніс в собі запит на перехід порядку денного з польської на українську. Саме тому увага до порядку денного Римо-католицької церкви була досить суттєвою з боку держави [Ульяновський, 1997, с. 203-204].

На територіях окупованих поляками польська Римо-католицька церква поширювала свій вплив на ці єпархії. Більш того, піддаючись польському впливові Апостольський Престол призначав етнічних поляків на єпископських кафедрах захоплених територій. Польське католицьке духовенство проводило постійну антиукраїнську агітацію і виконувала роль ідеологічного апарату на зайнятих поляками землях, тому їх діяльність виходила далеко за межі суто релігійної, і являла

собою небезпечну для держави в формі політичної агітації. Попри тисну взаємодію міністерства ісповідань та міністерства іноземних справ за часів Української Держави Павла Петровича Скоропадського це питання вирішити не вдалося [Ульяновський, 1997, с. 204-205].

Окрім релігійної та політичної складової у взаємодії між Римо-католицькою церквою та українською державною владою, яка насамперед полягала у розв'язанні суперечностей довкола майна між конфесією, що була домінуючою в Російській імперії та Римо-католицькій, що мала претензії на майно, яка в ті чи інші часи належало їй. Серед таких об'єктів, належність яких викликала суперечності між релігійними організаціями, були Ляховецький монастир у Острозькому повіті, а також костел у селах Великі Дзеркала та Чернокуженцях, та багатьох інших містах і селах України. Всі ці претензії направлялися до Міністерства ісповідань, але, як правило, не мали успіху, оскільки православна церква в Українській Державі мала пріоритетний статус [Ульяновський, 1997, с. 206-207].

Попри пріоритет православної церкви функціонування Римо-католицької церкви в Україні збоку держави було виділено 224 456 карбованців. Крім того, з боку держави здійснювалася суттєва підтримка католицької релігійної освіти в Україні, зокрема, як безпосередня підтримка духовних семінарій, так і загальні витрати на освіту. Лише на одну Житомирську Духовну семінарію було виділено коштів на суму 97280 карбованців [Ульяновський, 1997, с. 207-208].

Особливістю становища, в якому опинилося Українська Народна Республіка при взаємодії з Римо-католицькою церквою, було те, що вона отримала у вигляді зобов'язань конкордат укладений попередньою державою. Таким чином співпраця між державою та Римо-католицької церкви не могла починатися з чистого аркуша, а всебічно опиралася та ґрунтувалася на умови конкордату з попередньою державою. Такий стан речей становив чисельні незручності як для держави, оскільки вона ще не мала офіційного визнання з боку Святого Престолу, так і для вірних Римо-католицької церкви, що в умовах зміни державних утворень перебували в дещо підвищеному стані. Об'ємно та різносторонньо характеризує весь драматизм такої ситуації доля єпископа Римо-католицької церкви на покої Антонія Церери. Ще за Російської імперії, у 1902 році за погодження між державою та Римо-католицькою церквою єпископу Антонію було призначено пенсію за віком в сумі 2500 карбованців. Єпископ Антоній отримував цю пенсію регулярно до січня 1918 року. У зв'язку з чим єпископ Антоній звернувся 10 серпня 1918 року до Департаменту інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Держави з проханням про призначення йому пенсійного забезпечення, оскільки він голодує [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 94, арк. 2]. У відповідь на його прохання Департамент інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Держави звернувся до нього з проханням надіслати йому копію рішення, за яким єпископу Антонію Цереру Російською імперією було призначено пенсію в обсязі 2500 карбованців [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 94, арк. 3]. 5 вересня 1918 року Антоній Церера надіслав свою відповідь з копією документа про призначення йому пенсійного забезпечення в обсязі 2500 карбованців на рік [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 94, арк. 4-5 зв.].

Отримавши необхідні документи Департамент інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Держави звернувся 11 вересня 1918 року до міської влади Одеси з проханням роз'яснити механізм нарахування тієї частини пенсії,

яку йому нараховувала Одеська міська влада, а саме 2000 карбованців на рік [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 94, арк. 6-6 зв.]. 6 жовтня 1918 року до Департаменту інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Держави надійшли роз'яснення з цього приводу від міської влади Одеси [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 94, арк. 13]. А 15 вересня 1918 року Департамент інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Держави звернувся до Департаменту державної скарбниці Української Держави з проханням нарахування пенсійного забезпечення єпископу Антонію Цереру у сумі 3500 карбованців на рік, з яких 1000 карбованців становитимуть індексацію його попередньої пенсії в обсязі 2500 карбованців на рік [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 94, арк. 7-8]. Втім, державний контроль своїм листом від 8 жовтня 1918 року скорегував суму річного пенсійного утримання Римо-католицького єпископа Антонія Церери до 3000 карбованців. [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 94, арк. 10] Зібравши всі необхідні документи 11 жовтня 1918 року і 13 грудня 1918 року Департамент інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Держави звернувся до Департаменту державної скарбниці Української Держави з проханням якнайшвидшого вирішення цієї справи [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 94, арк. 14-14 зв.; 16-16 зв.]. Тим часом 16 жовтня 1918 року єпископу Антонію Цереру надійшов лист, в якому йшлося про стан розгляду його клопотання [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 94, арк. 15].

26 грудня пенсійний відділ Департаменту державної скарбниці Міністерства фінансів Української Народної Республіки повідомило, що не має юридичних підстав для нарахування пенсії єпископу Антонію Цереру [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 94, арк. 20]. Питання вдалося владнати тільки в січні 1919 року за сприяння Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 94, арк. 23-24]

Отже, Римо-католицька церква мала надзвичайно складну та різнопланову взаємодію з українськими державними утвореннями доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років. Її практична взаємодія з українським національним рухом за рахунок екстериторіальності Святого Престолу, належності до неї етнічних меншин, зокрема польської, що була безпосереднім конкурентом в національно-визвольній боротьбі з українським народом та тягар зобов'язань, що витікали з попередніх конкордатів підписаних державними утвореннями на українських землях, мала різноплановий та міжвідомчий характер і стосувалася роботи не лише органів державної влади, що опікувалася релігійною сферою, а всього апарату. Крім того, взаємодія з Римо-католицькою церквою мала важливе значення для дипломатичного визнання українських державних утворень доби перших національно-визвольних змагань на міжнародній арені, оскільки конкордат угода між Папством та державою мав як релігійні господарські аспекти, так і являв собою елемент політичного визнання збоку Святого Престолу, як міжнародного гравця.

Національні релігії, на відміну від світових релігій, мають ту особливість, що зазвичай досить складно в правильній мірі розмежувати представників певної етнічної спільноти та релігійної громади, адже належність до одної чи іншої не є тотожними. Власне це стосується іудаїзму, як найбільшої релігійної спільноти України доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років. Саме тому діяльність іудейських релігійних організацій в значній мірі була переплетена з

іншими аспектами єврейського національного життя. В контексті цього, Єврейське національне зібрання, що тривало по 11 листопада 1918 року у Києві, розглядало національні, політичні та релігійні питання разом. Більш того, релігійні питання здебільшого відходило на розсуд громад. На цьому зібранні домінувало дві течії. Найбільша та найчисельніша з них представляла сіоніський рух, а меншість складала соціалісти.

Серед релігійних питань, піднятих Єврейським національним зібранням, був протест заборони святкування суботи та єврейської торгівлі в неділю. Втім, соціалістичні елементи в цьому питанні виступили проти. Пропозиція з фракції "Ахдус", про реєстрацію шлюбів у відповідності з єврейськими релігійними законами, була відхилена Єврейським національним зібранням, що стало причиною залишення представниками "Ахдус" цього зібрання. Крім того, на Єврейському національному зібранні було прийнято спеціальний текст військової присяги для службовців юдейського віросповідання. З вище викладеного цілком зрозуміло, що попри бою чисельність за відсутності організаційної структури, іудейська громада спромоглася лише до упорядкування окремих релігійних практик в умовах розгортання перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років. Втім, ці спроби були досить кволими та хаотичними, а зважаючи на те, що релігійна специфіка була не основною на Єврейському національному з'їзді, то й не послідовною [Ульяновський, 1997, с. 228-229].

Крім того, взаємодія з іновірними конфесіями була ускладнена тим, що вони не мали лінійної структури притаманної християнській церкві, а тому взаємодія між ними і державою суттєвим чином ускладнювалась, оскільки в окремих випадках складно було відрізнити представників духовенства (або його аналогів в ньому) від пастви, найманих працівників та службі громади. Яскравим прикладом такої ситуації є справа Білоцерківського викладача хлопчачої гімназії равина Мітлінова. Річ у тім, що для іудаїзму, на відміну від християнства, поняття храму, духовенства та священства мають радше ретроспективний характер. Зі зруйнуванням римлянами Єрусалимського храму і розсіяння євреїв функції духовенства в іудаїзмі в значній мірі перебрав на себе равини, себто учителі релігійних шкіл. Така трансформація супроводжувалася зміщенням фокусу духовної свідомості та практики з релігійних обрядів на виконання закону, а законів іудаїзму паству вчили вчителі духовних шкіл – рабини. Таким чином, іудейська духовенство позиціонує себе радше вчителями ніж кліриками, а зібрання своїх прихожан школами. Отже, якщо для прикладу вчителі духовних шкіл в християнстві являли собою лише викладачів, в ісламі вже вони мали статус правознавця ісламського права, то в іудаїзмі вчителі духовних шкіл - равини являли собою лідерів своїх релігійних громад. Тож, коли мова йшла про вчителів чи духовенство в християнських громадах, що становили більшість населення Української Народної Республіки, то ці поняття мали одну форму і суть з поправкою на богословські нюанси окремих конфесій і напрямків, то коли мова заходила про іновірців, ці ж поняття могли мати, і як правило мали, зовсім інше наповнення. Тож з точки зору правового поля Української Народної Республіки викладач Білоцерківської хлопчачої гімназії равин Мітлінова був лише вчителем, якого призивають до війська. В той же час для Білоцерківської хлопчачої гімназії він виконував роль духовенства. З проханням роз'яснення цієї обставини для Комісії зі звільнення від призиву до Департаменту інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Народної

Республіки звернулися члени духовного уряду Білоцерківської синагоги 24 січня 1919 року [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 92, арк. 1]. Що й було зроблено Департаменту інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Народної Республіки 25 січня 1919 року [ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 92, арк. 2].

Таким чином, у зв'язку з відсутністю організаційної ієрархічної структури подібної до християнських церков та кризою іудаїзм, як виручення серед єврейського населення українських земель доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років, крах російської імперії та проголошення політики свободи совісті та релігійної практики не стало поштовхом до активізації іудейського релігійного життя. Взаємодія між українськими державними утвореннями доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років та іудейськими формами самоорганізації мало, здебільшого, дотичний та господарський характер. Релігійні потреби в свідомості єврейського населення українських земель, на той час, були витіснені більш нагальними національними та політичними питаннями.

Висновки. Отже, якщо православна та Українська Греко-католицька церква, в силу належності до них більшості етнічного українського населення, були залучені до розгортання подій перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років та ставали каталізаторами національного становлення українців, то ситуація з іншими релігійними організаціями була не такою однозначною. Римокатолицька церква, яка в значній мірі представляла собою польську громаду, була конкурентом українців на шляху національного будівництва на теренах колишніх Російської та Австро-Угорської імперій, а представники більшості протестантських громад не мали суттєвої організаційної можливості та бажання брати участь в національно-визвольній боротьбі та національному становленні українського народу, а головним чином впорядковували своє релігійне життя в умовах, що склалися. Втім, і серед протестантських конфесій відбувалися свої національні процеси, що стосувалося як специфічних релігійних особливостей тієї чи іншої деномінації та організації релігійного простору, так і національного становлення в рамках того чи іншого релігійного напрямку.

Представники інших релігійних громад, зокрема й чисельної іудейської громади, не маючи чіткої структури, подібної християнським церквам, головним чином переймалися питаннями контакту окремих релігійних громад з державою та юридичної легітимізації своїх релігійних громад у правовому полі українських державних утворень доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років.

Список використаних джерел та літератури

Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917—1920 рр. (доба Директорії УНР): Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / Б. І. Андрусишин. — Київ: Либідь, 1997. — 176 с.

Венгер Н. В. Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1989—1920): Монография. Днепропетровск: Изд-во Днепропетровского национального университета, 2009. — 696 с.

Домашовець В. Український євангельсько-баптистський рух в його 150-літній ювілей / В. Домашовець. — Морріс-Плейнс – Луцьк, 2002. — 95 с.

Живи и помни... История меннонитских колоний Екатеринославщины / Под ред. С. И. Бобылевой. Днепропетровск: Б. и., 2006. — 578 с.

Історія релігії в Україні: у 10-ти т. 6 Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін.; за ред. П. Яроцького. — Київ-Дрогобич: Видавець Сурма С, 2008. — 632 с.

Історія релігії в Україні: у 10-ти т. 5 Протестантизм в Україні / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін.; за ред. П. Яроцького. — К.: Світ Знань, 2002. — 424 с.

Любащенко В. Лютеранская церковь в Украине: поиск национальной идентичности / В. Любащенко // Богословские рассуждения. — 2003. — № 1. — С. 163—182.

Народи Північного Приазов'я: етнічний склад та особливості побутової культури / Авторський колектив Мелітопольського державного педагогічного інституту. — Запоріжжя: Вид-во «Просвіта», 1997. — 176 с.

Рубльова Н. С. КОНКОРДАТ // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2008. — 568 с.: іл.

Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) : Навчальний посібник для студентів вищих закладів / В. І. Ульяновський. — Київ: Либідь, 1997. — 320 с.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

References

Andrushyshyn B. I. Tserkva v Ukraïniy Derzhavi 1917—1920 rr. (doba Dyrektorii UNR): Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv vyshchyykh zakladiv osvity / B. I. Andrushyshyn. [Church in the Ukrainian State 1917—1920 (the period of the Directorate of the Ukrainian People's Republic): A textbook for higher education students]. — Kyiv: Lybid, 1997. — 176 p. [in Ukrainian].

Domashovets V. Ukrayinsky yevanhels'ko-baptystsky rukh v yoho 150-lityrnyy yuviley / V. Domashovets. [Ukrainian Evangelical Baptist Movement on its 150th Anniversary]. Morris Plains – Lutsk, 2002. — 95 p. [in Ukrainian].

Istoriya relihii v Ukraïni: u 10-ti t. 5 ProtestanTyzm v Ukraïni / Redkol.: A. Kolodnyy (holova) ta in.; za red. P. Yarots'koho. [History of Religion in Ukraine: in 10 vols. 5 Protestantism in Ukraine]. Kyiv: Svit Znannya, 2002. — 424 p. [in Ukrainian].

Istoriya relihii v Ukraïni: u 10-ti t. 6 Pizniy protestantyzm v Ukraïni (p'yatydesyatnyky, adventysty, Svidky Yevohy) / Redkol.: A. Kolodnyy (holova) ta in.; za red. P. Yarots'koho. [History of Religion in Ukraine: in 10 vols. 6 Late Protestantism in Ukraine (Pentecostals, Adventists, Jehovah's Witnesses)]. Kyiv-Drohobych: Vydavets' Surma S, 2008. — 632 p. [in Ukrainian].

Lyubashchenko V. Lyuteranska tserkva v Ukraïni: poshuk natsional'noyi identychnosti / V. Lyubashchenko. [The Lutheran Church in Ukraine: The Search for National Identity]. Bohoslovski rozmysly. 2003. — No. 1. — P. 163—182. [in Russian].

Narody Pivnichnogo Priazov'ya: Etnichnyy sklad ta osoblyvosti pobutovoyi kultury / Avtorsky kolektiv Melitopol'skoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu. [Peoples of the Northern Azov Region: Ethnic Composition and Features of Household Culture]. Zaporizhzhia: Vydavnytstvo "Prosvita", 1997. — 176 p. [in Ukrainian].

Rublyova N. S. KONKORDAT // Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: T. 5: Kon - Kyu / Redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in.; NAN Ukrayiny, Instytut istoriyi Ukrayiny. [CONCORDAT // Encyclopedia of the History of Ukraine: Vol. 5: Kon - Kyu]. Kyiv: Naukova dumka, 2008. — 568 p.: ill. [in Ukrainian].

Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukraïny (TsDAVO Ukraïny). [Central State Archive of High Authorities and Administration of Ukraine (CSAHAA of Ukraine)]. [in Ukrainian].

Ulyanovskyy V. I. Tserkva v Ukraïniy Derzhavi 1917-1920 rr. (doba Het'manatu Pavla Skoropad'skoho): Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv vyshchyykh zakladiv / V. I. Ulyanovskyy. [Church in the Ukrainian State 1917-1920 (the period of Hetmanate under Pavlo Skoropadsky): A textbook for higher education students]. Kyiv: Lybid, 1997. — 320 p. [in Ukrainian].

Venger N. V. Mennonitskoye predprinimatel'stvo v usloviyakh modernizatsii Yuga Rossii: mezhdru kongregatsiyey, klanom i rossiyskim obshchestvom (1989—1920): Monografiya. [Mennonite Entrepreneurship in the Conditions of Modernization in the South of Russia: Between Congregation, Clan,

and Russian Society (1989–1920): A Monograph]. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk National University Press, 2009. — 696 p. [in Russian].

Zhyvy i pomny... Istoriya mennonitskikh koloniy Yekaterinoslavshchyny / Pod red. S. I. Bobilevoy. [Live and Remember... History of the Mennonite Colonies of the Yekaterinoslav Region]. Dnipropetrovsk: B. i., 2006. — 578 p. [in Russian].

THEORY AND PRACTICE OF RELIGIOUS MINORITIES' ACTIVITIES IN UKRAINE DURING THE PERIOD OF THE FIRST NATIONAL-LIBERATION STRUGGLES OF THE UKRAINIAN PEOPLE (1917–1920)

Serhii Bondar

Postgraduate Student of the Department of World History and Archeology,
Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

This article presents the results of a historical study of the theory and practice of the activities of religious minorities during the first national-liberation struggles of the Ukrainian people (1917–1920). In the context of the collapse of the Russian Empire, where the Orthodox Church held a dominant position, and religious minorities were in a repressed or semi-legal status, the revolutionary events and the period of the first national-liberation struggles of the Ukrainian people in 1917-1920 became a time of rapid establishment and reflection on their place in new historical conditions for numerous religious organizations operating on Ukrainian lands during that period. A distinctive feature of the dynamics of religious minorities in Ukraine during the first national-liberation struggles of 1917-1920 was its incredible diversity. The nature of religious processes in the environment of religious minorities was mainly characterized by significant differences in their characteristics. While the Roman Catholic Church had a clear organizational structure and, thanks to the extraterritoriality of the Holy See, strong political positions, the Protestant churches were mainly concerned with issues of establishing church organization and resolving ethnic-confessional relations within their denominations. Religious organizations not belonging to Christian denominations acted weakly and inertly during the period of the first national-liberation struggles (1917–1920). Due to the lack of a clear organizational structure, similar to that of Christian churches, during the turbulent years of Ukrainian national formation, they mostly focused on situational contacts with the state in the interests of their religious communities. During the period of the Ukrainian Central Rada and the Ukrainian People's Republic, the state took a rather indifferent stance towards the activities of any religious organizations, but during the time of the Ukrainian State under Pavlo Skoropadskyi and the Directory of the UNR, the policy changed. Although the main focus remained on the Orthodox Church as the primary religious organization, the state began a productive dialogue with religious minorities and paid more attention to them. Sometimes, it was precisely the Ukrainian state institutions that acted as catalysts for the development of church structures among Protestant churches.

Key words: *First national-liberation struggles of the Ukrainian people in 1917–1920, Roman Catholic Church, Holy See, Protestants, Mennonites, Lutherans, Evangelical Christians-Baptists, Judaism.*